
Ik? In de verdediging? Nee toch?

Gedrag van pastores tijdens pastorale gesprekken

Geestelijk verzorgers zijn zich niet altijd bewust van de invloed die hun houding heeft op het gesprek. Pastores sturen soms onbewust het gesprek en geven achteraf de pastorant de schuld dat het gesprek niets geworden is. 'Het is problematisch dat de meeste pastores zich weinig bewust zijn van hun defensieve attitude. Uit de interviews blijkt dat ze de oorzaak van hun reactie grotendeels bij de gesprekspartner leggen'.

Marina Riemslagh

ZIJN PASTORES OPEN, dan gedragen ze zich correct, zo blijkt uit mijn onderzoek naar de ethiek van het pastorale gespreksproces. Open naar gesprekspartners, kunnen pastores al hun professionaliteit, al hun kennis en kunde inzetten. Geraken ze in een verdedigende houding, dan vertonen zij ethisch incorrect gedrag. Opmerkelijk dat een verdedigende houding zo vaak geïmplementeerd wordt en dat dit – ook al gebeurt het subtiel – resulteert in unfair gedrag ten aanzien van gesprekspartners.

Ik volg de logische opbouw van mijn proefschrift. Eerst belicht ik de fundamenten van pastorale gespreksvoering. Vervolgens som ik de eigenschap

pen op die zijn teruggevonden in de opnames van pastorale gesprekken. Dan sta ik stil bij wat de analyse heeft opgeleverd van wat pastores zelf een goed en geen goed gesprek noemen.

1. Fundamenten van pastorale gespreksvoering

Met fundamenten doel ik op alle onderliggende overtuigingen waarop ik de analyse van de gesprekken heb aangevat. Ik positioneer mij binnen de pastoraaltheologie en de ethiek, binnen het wetenschappelijk paradigma van waaruit ik werk en ik zet de inherente logica van het onderzoek uiteen.

1.1. Positie binnen de pastoraaltheologie en de ethiek

Feitelijk was mijn ethische opstelling als onderzoeker mijn meest belangrijke leidraad: ik wou ethisch correct zijn tegenover alle betrokkenen bij dit onderzoek. Mijn doel was een visie te ontwikkelen inzake 'Op Goede Gegevens Gebaseerd Pastoraat'. Veelal wordt pastoraaltheologie ontwikkeld vanuit theologische kaders. Ik werkte omgekeerd: wat zie ik pastores doen en hoe kan ik daarover respectvol (niet oordelend, wel waarheidsgetrouw) denken?

Verder werd de Nederlandstalige literatuur over het pastorale gesprek behandeld. Ook hier hanteerde ik dezelfde criteria: ik ging na in hoeverre de literatuur geschreven is vanuit de pastorale praktijk en of de auteur(s) helderheid verschaffen over het onderliggend paradigma waar ze van uitgaan. Missen auteurs de band met de praxis, dan klinkt wat ze schrijven snel ideologisch. Spreken ze zich niet helder uit over het gehanteerde paradigma, dan zijn er vragen te stellen bij de hiërarchie van waarden die ze nastreven. De visie op mens en wereld legitimeert immers de door de auteur aangeprezen handelwijze van de pastor. Pastoraaltheologisch is dit het sterkste stuk. De meeste boeken over pastorale gespreksvoering werden kritisch geëvalueerd.

Naast de literatuur over het pastorale gesprek schetste ik ook het empirische onderzoek inzake pastorale gespreksvoering en aanverwante domeinen. Uit dit overzicht komt naar voren dat als zo'n onderzoek er al is, het vooral is toegespitst op de gespreksinhoud, niet zozeer op het gespreksproces, en al helemaal niet op de ethiek daarvan.

Deze verkenning resulteert in de vaststelling dat pastores zichzelf voorhanden moeten hebben in het pastorale gesprek om de gesprekspartner werkelijk centraal te kunnen stellen bij de verkenning van zijn of haar zingeving, geloof en levensbeschouwing. Om pastoraal professioneel te functioneren, is het ook noodzakelijk qua geloofsontwikkeling en geloofsintegratie twee stapjes voor te zijn op degene die men begeleidt (Vergouwen 2001). Inhoudelijk heeft een goede pastor dus te investeren in zijn of haar eigen gelovige menswording.

1.2. Filosofische fundamenteën

Qua ethiek van de gespreksvoering baseerde ik mij op Levinas en Buber. Van Levinas neem ik mee dat een pastor, ongeacht of de gesprekspartner correct met hem of haar omgaat, te allen tijde het welzijn van de gesprekspartner 'in zijn bestemming' moet laten primeren (Riemslagh 2008). Deze bestemming kan hij of zij op het spoor komen door vooral op het anders-zijn van de Ander te focussen. Speciaal om in staat te zijn om met medelijden, de onmacht/pijn/het lijden van de gesprekspartner mee te dragen, hebben pastores voeling nodig met hun eigen pijn. Zonder dat blijven ze toeschouwers, is God niet via hen bij het lijden van de gesprekspartner.

Met Buber ging ik in op de verschillende dimensies van de ontmoeting (Buber 2007). Het contact met de gesprekspartner geeft voor Buber toegang tot de Eeuwige Jij. De transcendentie wordt in de ontmoeting meegegeven, ze licht op waar de pastor de gesprekspartner 'als van binnenuit tracht te verbeelden' en zijn of haar unieke zó-zijn in potentie en bestemming kan aanvoelen. De pastor kan zich de gesprekspartner niet toe-eigenen, beide staan 'onder het woord' dat tussen hen klinkt. Elkaar als dusdanig ontmoeten kan slechts voor zover pastor en gesprekspartner zelfstandige personen geworden zijn. Het geheim van een ontmoeting is de gesprekspartner als een uniek iemand te benaderen en zich gevoelsmatig op hem of haar te betrekken, zonder zichzelf te verliezen. Gebrek daaraan maakt een dialoog tot een schijnvertoning waarin de ander geobjectiveerd wordt en de pastor buiten beeld blijft. Alleen mét de gesprekspartner praten, is voor Buber respectvol.

1.3. Relatieel-constructionistisch paradigma

Theorieën die dichter bij het pastorale gesprek aansluiten, vertalen de filosofische fundamenteën naar de praktijk. Ik vat drie praktijktheorieën onder één relatieel constructionistisch paradigma: van Cuvelier, van Bertau en van Narvaez, en voeg er een theologische positiebepaling aan toe.

De bejegeningkringloop van Cuvelier brengt het gespreksproces in beeld (Cuvelier, 1998). Hij legt het interactieproces tussen pastor en gesprekspartner uiteen in negen momenten, samengevat in het acrostichon METHODIEK. Het letterwoord

staat voor: Mijn betrokkenheid op de gesprekspartner, eerst de zelfexpressie van de gesprekspartner Erkennen, Toegankelijk zijn voor diens invloed, in het Hart overwegen wat de gesprekspartner brengt, een Optie nemen met het oog op de zingeving en (geloofs)ontwikkeling door de gesprekspartner, hem of haar helder en Daadwerkelijk in de richting van zijn of haar bestemming beïnvloeden, de Interactie met de gesprekspartner wegen, vragen naar de evaluatie van het Effect ervan, en dan is het pas Klaar. De bejegeningsskringloop maakt het mogelijk om hiaten of afwijkingen in een deugdelijk interactieproces op te sporen en te benoemen. 'Deugdelijk' of 'ethisch correct' duidt voor Cuvelier op 'het goede in stand houden' en 'de kwaliteit ervan vergroten'. Door de gesprekspartner te beïnvloeden op een ruimteschepende wijze kan hij of zij reageren zoals die zelf wil.

Met Bertau kwam ik tot het besef hoe ons menselijk wereldbeeld wordt geconstrueerd (Bertau 2008). Zij legt de verschillende processen uiteen die nodig zijn om waarden en normen tussenmenselijk over te dragen. Vooral het *imiteren van toon en woorden* zijn in dit uitwisselingsproces van belang. Bertau merkt op dat betekenissen altijd hier-en-nu geconstrueerd worden, door *verbindingen te leggen tussen het verleden en het heden*. De verhalen die hier-nu aan de pastor worden verteld, zijn dus van betekenis voor wat de gesprekspartner actueel meemaakt.

Neem ik de volle consequentie van het feit dat onze waarden tussenmenselijk geconstrueerd worden, dan kom ik uit bij een relationeel constructivistisch mens- en wereldbeeld (Gergen 2009). De paradigmaverschuiving daar naartoe heeft minstens twee gevolgen. De stem van de betrokkenen moet altijd kunnen klinken én doorwegen. Dit houdt in dat er in iedere omstandigheid mét de persoon zelf gepraat wordt en wel over zaken die hem of haar aangaan. Zonder directe aanspraak kan er geen samen gedragen realiteit opgebouwd worden.

Zonder de lichaamsgeformeerde ethiek van Narvaez kan ik het gedrag van pastores in lastig lopende gesprekken niet begrijpen (Narvaez 2008). Dat we er, afhankelijk van onze neurobiologie, an-

dere ethische normen op na houden, was een *eye-opener*.

Stel, je werkt als pastor in een ziekenhuis en een van de volgende situaties doet zich voor. Een pastorant gaat over je (fysieke) grenzen. Een pastorant valt een opvatting aan die voor jou heilig is. Een verpleegkundige maakt een grapje en je voelt je voor schut gezet. Je job als pastor dreigt wegbezuinigd te worden...

Voelt een pastor zich aangevallen, dan hanteert hij of zij geen open verbeeldingsethiek maar een verdedigings- of hechtigingsethiek. Hij of zij gebruikt dan allerlei 'verantwoordingen' om aan te geven dat het noodzakelijk is zich in de gegeven omstandigheid te weren. Ook wanneer een pastor de indruk heeft dat 'zijn (geloofs)familie' in het gedrang komt, vertoont hij of zij beschermingsreacties. Het zijn wel reacties die de gesprekspartner als partner behoorlijk kunnen tekort doen. Alleen wanneer een pastor een open instelling kan bewaren, heeft hij of zij voldoende verbeeldingskracht om de gesprekspartner nabij te zijn (Riemslagh 2010). Volgens Narvaez vereist ethische gespreksvoering dat de pastor zich veilig voelt.

1.4. Onderzoeksmethodologie

Eerder heb ik al aangehaald dat het mij vooral te doen was om ethisch correct onderzoek op te zetten. Terwijl ik niemand wou schaden, wou ik wel aan het licht brengen wat voor de ethiek van het pastorale gesprek van belang is. Dankzij analytische inductie als onderzoeksmethode werd ik alert op datgene wat van mijn hypothesen afwijkt. Ik werd uitgedaagd alles te onderzoeken wat niet overeenkwam met het gangbare. De onderzoeksopzet maakte dit mogelijk. Met een digitaal recordertje namen negen pastores ieder 10 pastorale gesprekken op. Die heb ik nageluisterd en op grond daarvan heb ik met deze pastores een interview gehad. Drie andere pastores werkten mee door het geven van een interview. Daarin vroeg ik hun wat zij hun beste en hun meest tegenvallende pastorale gesprek vonden. Beide gesprekken en het interview werden getranscribeerd. De combinatie van reële gesprekken en de reflecties daarop door de pastor, aangevuld met veelvuldige interacties tussen onderzoeker en pastor, bepalen in hoge mate de kwaliteit van de onderzoeksresultaten. Verder is het onderzoek gevoerd volgens de gangbare wetenschappelijke methode.

2. Eigenschappen van pastorale gesprekken

Wat er gebeurt in pastorale gesprekken is ingedeeld onder vijf noemers: inhoud, ontwikkeling van de inhoud, posities die pastor en gesprekspartner ten aanzien van elkaar innemen, gespreksvaardigheden die de pastor toont en de pastorale attitude die hij of zij demonstreert. Het eerste bevat de *inhoud* van pastorale gesprekken, de vier andere focussen op het *gespreksproces*.

2.1. Van inhoud naar proces
De inhoud van pastorale gesprekken is voor de ethiek van het pastorale

gesprek slechts relevant voor zover het gesprek thematisch het zinzoeken, geloven en de levensbeschouwing van de gesprekspartner behandelt. Het was verfrissend te ontdekken dat we een extern standpunt innemen wanneer we 'spreken over' relaties en een binnenperspectief wanneer we 'spreken met' en vanuit relaties. Voorafgaand aan dit onderzoek was dit verschil in benadering tussen theologie (van buitenaf beschrijven van een bepaalde werkelijkheid) en pastoraat (in gesprek gaan met de persoon die zijn of haar werkelijkheid verhalend vertelt) zó niet opgevallen. Het onderscheid maakt er alert op dat er veel vertaalslagen tussen theologie en pastoraat nodig zijn om een goede pastor te zijn.

Het is niet evident om het gespreksproces uiteen te leggen in relevante categorieën en eigenschappen. Feitelijk werkte ik omgekeerd: ik ontdekte in de gesprekst transcripten opmerkelijke gedragingen van de pastor (gesprekseigenschappen) en vervolgens konden verschillende van deze handelingen onder één noemer gebracht worden (categorieën).

2.2. Inhoud ontwikkelen

Voor de wijze waarop de pastor de gespreksinhoud ontwikkelt heb ik vijf categorieën gevonden. Een eerste komt voort uit de doelstelling de gesprekspartner te helpen exploreren waarover hij of zij wil praten. Het viel op dat de pastor in pastorale gesprekken behoorlijk wat eigen inbreng doet om het eigenlijke thema van de ge-

sprekspartner samen met hem of haar in beeld te krijgen. Daarbij staat de inhoud van de gesprekspartner centraal. In andere pastorale gesprekken bemoeilijkt de pastor de exploratie van de gespreksinhoud door de gesprekspartner te beperken. Erger is het wanneer de rollen als het ware omgekeerd worden: wanneer tussen de gesprekspartner en de pastor een onuitgesproken strijd ontstaat over welk onderwerp gepraat kan worden, en wanneer de pastor het gespreksthema bepaalt waar de gesprekspartner vervolgens op ingaat.

Aan het stellen van vragen werd extra aandacht gege-

ven, vooral dan aan het stellen van gesloten vragen. Die worden gesteld om verhaalfacten te verzamelen, om te bevestigen, samen te vatten of te bekrachtigen; of om af te leiden, richtlijnen voor te houden of betekenissen toe te voegen. Gesloten vragen kunnen een performatief karakter hebben zoals bij het bekrachtigen van een belofte. Bijvoorbeeld (G) 'Ik wil het anders doen dan wat ze met mij hebben gedaan' (P) 'Jij wilt het nu anders doen?' en (G) 'Ja, ik zal het anders doen.'

Leidraad voor de ontleding van het pastorale gespreksproces blijkt het ethisch criterium van Levinas: de gesprekspartner voorrang te verlenen. Als resultaat bleven twee grote categorieën over: uit de ene licht op dat de pastor voorrang geeft aan de gesprekspartner, uit de andere dat de pastor dit ethisch criterium niet nakomt.

2.3. Positionering

Ik onderscheid 'posities in een open verhouding' van 'posities in een moeilijke verhouding'. Met deze ruimtelijke positionering wordt een focus toegevoegd aan het ontwikkelen van de ethiek van het pastorale gespreksproces. De ruimtelijke en lijfelijke voorstelling tussen pastor en gesprekspartner verheldert hoe beide zich tot elkaar verhouden. Omdat we ruimtelijk niet in staat zijn tegelijkertijd twee verschillende posities in te nemen, ontstaat er een radicalisering in de benadering van het gespreksproces. De verhouding is open wanneer de gesprekspartner voorrang krijgt. Daarin zijn verschillende nuances te onderschei-

den: de gesprekspartner écht voorrang geven, gezamenlijkheid opbouwen, achter hem of haar staan en hem of haar bekrachtigen. De verhouding wordt moeilijk wanneer de gesprekspartner beperkt wordt of geen voorrang krijgt. Ook hierin zijn gradaties te onderkennen, niet iedere opstelling is even schadelijk. De schade kan beperkt blijven tot hooguit een vervelend moment binnen een weldoende verhouding. Relationeel-ethisch is er een concreet criterium ontstaan: de voorrang die *daadwerkelijk* aan de gesprekspartner gegeven wordt.

2.4. Vaardigheden

De lange lijst van pastorale gespreksvaardigheden wordt onderverdeeld in professionele, beperkende en zogenaamd 'onbesliste' gespreksvaardigheden.

Professionele gespreksvaardigheden zijn overvloedig beschreven in de psychotherapeutische literatuur (Lang en Van der Molen 2000). Die benoemen en beschrijven is nog vrij eenvoudig. Ook de twee 'onbesliste' vaardigheden, verbaal volgen en één spoor aanhouden, zijn bekend. Voor beperkende 'vaardigheden' ligt dat anders. Die worden wel eens als valkuilen beschreven, maar de uitgebreide lijst die ik uit de transcripten heb gedistilleerd, is in de literatuur niet terug te vinden (Riemsdagh 2011).

Uit de beschrijving van deze pastorale gespreksvaardigheden lichten bovendien typisch pastorale kenmerken op. Pastorale gesprekken zijn niet probleemgericht, ze worden gevoerd naar aanleiding van belangrijke gebeurtenissen in het leven van de gesprekspartner. Naast de basisvaardigheden die pastores delen met andere hulpverleners, bestaan er pastorale gespreksvaardigheden die specifiek het proces van zinzoeken, exploreren van het geloof en de levensbeschouwing dienen. Uit de begeleidingsliteratuur neem ik mee: erkenning geven; humor gebruiken; interpreteren en toetsen; verbeeldingskracht inzetten; het tegendeel of ontbrekende deel naar voren brengen; inbreng van de gesprekspartner aannemen en er iets aan toevoegen. Typisch religieuze gespreksvaardigheden zijn: op (relationeel) betekenisniveau brengen; religieus interpreteren; symboliseren, ritualiseren of voorgaan in gebed. Deze

specifiek pastorale gespreksvaardigheden komen in de meeste transcripten voor. Daardoor is pastorale gespreksvoering qua gespreksvaardigheid aantoonbaar te onderscheiden van andere vormen van hulpverlening.

2.5. Attitude

De gedemonstreerde pastorale attitude raakt de kern van het pastorale gespreksproces. Ook hier maak ik onderscheid tussen een open attitude die de zelfexploratie van de gesprekspartner dient en een verdedigende attitude waarbij de pastor aan openheid inboet. De analyse van de open attitude laat toe aan te wijzen waar en hoe pastores zich daadwerkelijk richten op de menswording van de gesprekspartners in hun context. Dat doen ze door de gesprekspartner veiligheid te bieden; hier-nu gericht te zijn; beschikbaar te zijn voor de gesprekspartner; de verantwoordelijkheid voor het eigen leven bij de gesprekspartner te laten; hoop, geloof en vertrouwen uit te spreken; niet te tillen aan wat er aan de gesprekspartner schort; bewustzijn te tonen van hun machtspositie en hun pastorale specificiteit; mededogen of geduld te tonen, geraakt te zijn; waardering uit te spreken voor de gesprekspartner of derden. Kortom, door een *verbindende* attitude te tonen.

Soms verliezen pastores hun open attitude en worden ze verdedigend of zelfbeschermend. Veelal verliezen ze dan contact met de gesprekspartner en tegelijkertijd valt hun empathie weg. Ze zoeken en tasten om de gesprekspartner te begrijpen, maar slagen daar niet in. Ze raken teruggevoerd op zichzelf, overgeleverd aan hun eigen beperkingen. In die gesteltenis doen pastores uitspraken die de gesprekspartner bepalen, geloven ze de gesprekspartner niet, horen ze zijn of haar tegenstem niet, zijn ze met zichzelf bezig, hantieren ze hun taalmacht onzorgvuldig, komen hun vooroordelen aan het licht en/of zetten ze de gesprekspartner of anderen vast in een beeld. In christelijke termen uitgedrukt, de 'oude mens' laat zich weer gelden. Uit de analyse blijkt dat het nagenoeg alle pastores overkomt, in mindere of meerdere mate. De reacties van pastores in de interviews en op de annotaties geven aan dat niet alle pastores zich van de uitdrukking van hun verdedigende attitude bewust zijn.

3. Onderzoeksresultaten

Welke ethisch correcte en incorrecte eigenschappen zijn te vinden in wat pastores zelf als een goed en een lastig pastoraal gesprek markeren? Deze beschrijf ik.

3.1. Doelstellingen

De twaalf deelnemende pastores verwoordden een doelstelling voor hun gesprekken. Daaruit komt naar voren dat pastoraat is gegrond in 'de transcendentie', in het Mysterie dat wij Liefde noemen. Dit Mysterie is uitermate belangrijk voor onze persoonlijke ontwikkeling, onze bijdrage aan de wereld en aan ons gemeenschappelijk samenleven, zo blijkt uit deze interviews. Op basis van de diepte-interviews kom ik tot de volgende verwoording: 'Doel van pastorale gesprekken is gesprekspartners te helpen, vanuit hun eigen bron, vrede te vinden met zichzelf, anderen en hun levensgrond/God. Vanuit een open spiritualiteit willen pastores ertoe bijdragen bij gesprekspartners de verbindingen te actualiseren tussen hun huidige levenssituatie en hun geleefde zinrelaties, geloof en levensovertuigingen'. In functie daarvan investeren pastores in relatieopbouw en voeren ze het gesprek zodanig dat er verbindinglijnen oplichten tussen het levensverhaal van de gesprekspartner en de situatie waarin deze nu leeft. Zo worden zijn of haar zin, geloof en bewustzijn bekrachtigd (Riemslagh 2012). Deze doelstelling bevat wat pastores nastreven. Vraag is op welke wijze ze dit al dan niet realiseren?

3.2. De beste gesprekken

In de gesprekken die pastores kozen als het beste van hun tien opnames, blijken de meeste inderdaad correct. Het is objectief vast te stellen dat deze gesprekken meer eigenschappen vertonen die de gesprekspartner voorrang geven (ethisch correct) dan die hem belemmeren (ethisch incorrect). Deze zeven beste gesprekken werden gevoerd door getrainde pastores, pastores die nadat ze minstens twee jaar aan het werk zijn, gedurende verschillende weken een systematisch opgezette training in pastorale vorming volgden.

In de bespreking valt op dat 'ethisch correct' een dubbele inhoud bevat. Enerzijds wijst het op de ondergrens: het ethische principe niet te schaden. Anderzijds markeert het wat er te doen is, dat wat

bij de eigen pastorale taak en rol als pastor hoort. In de beste pastorale gesprekken tonen de meeste pastores zich sterk bewust van hun specificiteit en beseffen zij in welke machtspositie zij staan. Deze getrainde pastores kunnen door vakkundige pastorale gespreksvoering waarmaken wat ze beloven: gedurende het gesprek de geleefde zin, geloof en levensbeschouwing van de gesprekspartner verbinden met de situatie waarin deze hier en nu verkeert. Daartoe stellen zij zich met heel hun persoon beschikbaar. Vanuit een open attitude – met alle professionele gesprekskundigheid die ze in hun mars hebben – nemen ze de tweede plaats in, ten dienste van de ontwikkeling van de inhoud die de gesprekspartner inbrengt.

Vanuit een open attitude nemen pastores de tweede plaats in

ner verbinden met de situatie waarin deze hier en nu verkeert. Daartoe stellen zij zich met heel hun persoon beschikbaar. Vanuit een open attitude – met alle professionele gesprekskundigheid die ze in hun mars hebben – nemen ze de tweede plaats in, ten dienste van de ontwikkeling van de inhoud die de gesprekspartner inbrengt.

3.3. Lastige gesprekken

Hier behandel ik meer delicaat materiaal, namelijk gesprekken waarvan pastores zelf vinden dat ze niet goed (genoeg) zijn. Ik onderscheid effectief mindere en effectief minst goede gesprekken. Met 'effectief minder goede gesprekken' doel ik op pastorale gesprekken waarbij de pastor zich niet helemaal op de gesprekspartner en zijn of haar verhaal kan concentreren. In effectief mindere gesprekken zit de pastor zichzelf dus min of meer in de weg, echter zonder dat zijn focus op de gesprekspartner wegvalt. Met 'effectief minste gesprekken' doel ik op pastorale gesprekken waarin de ethisch incorrecte eigenschappen overheersen en de ondergrens – de gesprekspartner niet schaden – niet gehaald wordt.

Uit de analyse blijkt dat de onderscheidende factor tussen een minder en een minst goed gesprek de open of verdedigende pastorale attitude van de pastor is. Binnen zijn of haar verdedigende gedrag kan nog een bijkomend onderscheid gemaakt worden. Het valt namelijk op dat één pastor geen bepalende uitspraken doet over de gesprekspartner. Haar pastor-zijn doet ertoe, ze heeft weinig vooroordelen en ze gelooft wat de gesprekspartner zegt. De vier andere pastores

die de minste gesprekken voeren, doen wel uitspraken waarbij ze de gesprekspartner labelen. Ze doen dit vanuit hun machtspositie als pastor, wat uiteraard zware impact kan hebben op de gesprekspartner. Vanuit een machtspositie uitspraken doen die de ander bepalen, is ethisch gezien een grensoverschrijding. De verdedigende attitude van de pastor vormt bovendien een negatief kader voor die uitspraken.

Het is problematisch dat de meeste pastores zich weinig bewust zijn van hun defensieve attitude. Uit de interviews blijkt dat ze de oorzaak van hun reactie grotendeels bij de gesprekspartner leggen. Die is dan op twee manieren 'kop van jut': gedurende het gesprek ondergaat hij of zij het zogenaamd 'reactieve', 'verdedigende' gedrag van de pastor en achteraf wordt hij of zij er door de pastor ook nog verantwoordelijk voor gesteld. Hier raak ik aan een verborgen element van de dynamiek van machtsmisbruik.

De uitkomsten resulteren in een empirisch gefundeerd schema van ethisch correct versus incorrect pastoraal gedrag. Een open pastorale attitude schraagt een harmonieus samenspel tussen gespreksvaardigheden, een verbindende wijze van omgaan met de gespreksinhoud van de gesprekspartner en een wederkerige positionering ten bate van de gesprekspartner. Het bouwwerk vanuit een verdedigende attitude biedt een minder stabiel beeld. Een verdedigende attitude gaat gepaard met beperkende gespreksvaardigheden, alsook het inhoudelijk beperken van de gesprekspartner. De wederzijdse positionering is weinig bevorderlijk: de wederkerige dans is weinig harmonieus. Het schema biedt de mogelijkheid om in één oogopslag ethisch correcte en incorrecte gespreksvoering te onderscheiden. Het valt op dat de pastorale attitude de basis vormt voor (in)correct pastoraal gedrag.

4. Afsluitend

Terugblikkend heeft het onderzoek naar de ethiek van het pastorale gespreksproces een waaiertje aan onderzoeksresultaten opgeleverd. Uit deze waaiertje werd in dit artikel slechts het antwoord op de eerste onderzoeksvraag nader toegelicht: 'wat gebeurt er in wat pastores een goed en een minder goed pastoraal gesprek noemen?'. De uit-

komst werd samengevat in bovenstaand schema. Voor precieze cijfers verwijs ik naar het proefschrift (Riemsлагh 2011).

De gesprekspartner als 'de kop van jut'

Voor het antwoord op de tweede onderzoeksvraag 'hoe kunnen pastores een kwalitatieve en bijgevolg ethisch correcte relatie met gesprekspartners ontwikkelen, waarbij deze laatste hun huidige situatie kunnen verbinden met hun geleefde zin, geloof en levensbeschouwing?' moet zowel verwezen worden naar het proefschrift als naar bijkomende literatuur. In mijn proefschrift ben ik namelijk verder op zoek gegaan naar de oorzaken van incorrecte gespreksvoering. Wat blijkt is dat 'blinde vlekken' aan de basis liggen van incorrect gedrag (Riemsлагh 2011). Om duidelijk zicht te krijgen op hoe een pastor vanuit een 'blind stuk' in zichzelf ageert, werd een casus ontleed. Daar-in wordt zichtbaar hoe een pastor, gedreven door onderbewuste stoorzenders, van een open in een verdedigende attitude schiet (Riemsлагh 2011). Gedurende de opvolging van het onderzoek zijn ook oplossingen uit de bus gekomen om deze onderbewuste stoorzenders op te sporen en zich ervan te ontdoen. In *Constructieve Counseling? Destructief recht in professionele gespreksvoering* wordt de casus weergegeven en worden deze oplossingen getoetst aan wat relationeel-ethisch correct is (Riemsлагh 2012). Binnen het bestek van dit artikel was het niet mogelijk de subtiele machtsdynamiek die pastores vanuit actieve blinde vlekken uitoefenen, met voldoende nuance weer te geven. Daarvoor verwijs ik naar het laatstgenoemde boek.

Dr. Marina Riemsлагh is KPV trainer, ze heeft jaren gewerkt als ziekenhuispastor en werkt nu als pastor, zelfstandig coach, supervisor en lesgever in communicatie.

Literatuur

Boeken

Buber, M. (2007). *Dialogisch leven*, Bijleveld, Utrecht.

Cuvelier, F. (1998). *Verbondenheid. Het ontstaan van menselijke relaties*, Pelckmans, Kapellen/Agora, Baarn.

Gergen, K., S. Schrader en M. Gergen (ed.) (2009). *Constructing Worlds Together. Interpersonal communication as relational process*, Pearson, Boston etc.

Lang, G., en H. van der Molen (2000). *Psychologische gespreksvoering. Een basis voor hulpverlening*, Nelissen, Baarn.

Riemsлагh, M. (2011). (In)Correcte Gespreksvoering. *Fundamenteel en empirisch onderzoek naar de ethiek van het pastorale gespreksproces*, I en II, UniBook, Puurs.

Riemsлагh, M. (2012). *Constructieve Counseling? Destructief recht in professionele gespreksvoering*, Acco, Leuven.

Vergouwen, C. (2001). *Een hemelsbrede gelijkenis. Geloofsopvoeding in godsdienstpsychologisch perspectief*, Kok, Kampen.

Artikelen uit tijdschriften

Bertau, M.-C. (2008). 'Voice: A Pathway to consciousness as "social contact to oneself"', *Integrative Psychological and Behavioral Science* 42 (2008) 1, 92-113.

Narvaez, D. (2008). 'Triune Ethics. The neurobiological roots of our multiple moralities', *New Ideas in Psychology* 26 (2008) 1, 95-119.

Riemsлагh, M. (2010). 'Beveiligingsdrang, gehechtheid of verbeeldingskracht. Het verband tussen de structuur van onze hersenen en het verloop van pastorale gesprekken', in: G. Van Edom (red.), *Lichaam en levensadem. Pastorale zorg voor de hele levende mens*, Halewijn, Antwerpen, pp. 169-188.

Riemsлагh, M. (2011). 'Goede pastorale gesprekken versus werk vanuit blinde vlekken', *Pastorale Perspectieven* 153 nr. 4, pp. 5-9.

Riemsлагh, M. (2011). 'Casus Carolien: van een open naar een verdedigende attitude', *Pastorale Perspectieven* 153 nr. 4, pp. 19-38.

Riemsлагh, M. (2012). 'Recht op het doel af. Doelstellingen in pastorale gesprekken', *Handelingen. Tijdschrift voor Praktische Theologie en religiewetenschap*, 2012/2 (juni).

Artikelen uit bundels

Riemsлагh, M. (2008). 'The Face-to-Face as Asymmetrical and Reciprocal Revelation: Founding the ethics of the process of pastoral counselling in the footsteps of Levinas', in: R. Burggraefe (red.), *The Awakening to the Other: A provocative dialogue with Emmanuel Levinas?* Peeters, Leuven / Dudley, MA, pp. 191-214.

